

Маслова Ю. П. Мовна репрезентація гендеру / Ю.П. Маслова // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог : Вид-во НаУ “Острозька академія”, 2009. – Вип. 12. – С. 224–233.

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРУ

У статті розглянуто основні аспекти мовного представлення гендеру. Проаналізовано специфіку обирання чоловіками та жінками мовних засобів для висловлювання у типових ситуаціях.

Ключові слова: гендер, комунікація, лінгвістика, мовні засоби, мовна поведінка, стать, правила статі.

В статье рассмотрены основные аспекты языковой презентации гендера. Проанализирована специфика выбора мужчинами и женщинами языковых средств для высказывания в типичных ситуациях.

Ключевые слова: гендер, коммуникация, лингвистика, языковые средства, языковое поведение, пол, правила пола.

The basic aspects of linguistic presentation of gender are considered in the article. Also analyzed the specific of men's and women's choice of language means for an utterance in typical situations.

Keywords: gender, communication, linguistics, language means, linguistic conduct, sex, rules of sex.

Постановка наукової проблеми. Поняття «гендер» з'явилося відносно нещодавно, і його семантичне поле ще недостатньо чітко визначене. У гуманітарних науках поняття «гендер» відображає соціокультурний аспект статевої приналежності людини. [8; с.155-157.]

Кожна культура чітко диференціює поведінку людини залежно від її статі, приписуючи їй певні ролі, манеру поведінки, почуття та ін. У цьому значенні бути чоловіком чи жінкою – значить, слідувати певним соціальним експектаціям, пред'явленим соціумом на основі «правила статі». Сьогодні гендер присутній в усіх сферах життя, і мова не є винятком у цьому напрямку.

Протягом останніх років все частіше з'являються публікації, що висвітлюють гендерну проблематику. У зв'язку з цим, не менш популярною та актуальною залишається проблема репрезентації гендеру у мові. Додаткового наукового дослідження потребує

проблема специфіки обирання мовних засобів для висловлювання чоловіками та жінками (адже на сьогодні в науковій літературі трапляються припущення, що чоловіки та жінки послуговуються різними мовними засобами у подібних комунікативних ситуаціях), а також проблема «чоловічого» та «жіночого» бачення гендерних проблем. Сучасні психологічні дослідження дають підстави стверджувати: є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки; є думки, які формуються у свідомості тільки жінки чи тільки чоловіка, а отже, є відповідний цим настановам вибір мовних засобів, природний для одних і неактуальний, необов'язковий для інших [2, с. 12].

Поряд з цим постає ще одна важлива і не вирішена до сьогодні проблема – прояви гендерної дискримінації у мові (сексизм). Найчастіше прояви сексизму у мові трапляються через бажання особи підкреслити важливість своєї соціальної статі, але для цього обираються не завжди порядні методи – досить часто це відбувається, на жаль, саме через приниження іншої статі.

Через це сучасні феміністки розглядають мовну семантику як інструмент підтримання соціальної нерівності статей, досліджуючи, як вербальна та невербальна комунікація допомагає зберегти традиційні бар'єри між статями, як люди використовують лінгвістичні ресурси, щоб створити гендерну диференціацію. В результаті поширення таких феміністських ідей в дискурс мас-медіа був сформований новий тип правил мовленнєвої поведінки в офіційних сферах, основною тезою якого було: «не допустити сексизм у мову». Але, як зазначалося, ця проблема на сьогодні залишається невирішеною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення мовного матеріалу журналістських текстів дозволяє встановити, як представляють і характеризують гендерну ситуацію в українському суспільстві працівники ЗМІ. Питанню гендерної специфіки текстів у засобах масової комунікації присвячені роботи українських дослідників: А.М.Волобуєвої, І.Киянка, С.Кушнір, Н.Ф.Остапенко, Н.М.Сидоренко, Т.І.Старченко, Р.І.Федосієвої, та російських науковців: Н.І.Ажгіхіної, О.А.Вороніної, О.М.Здравомислової, А.В.Кириліної та ін.

Мета статті та постановка завдань. Метою дослідження є аналіз мовної репрезентації гендеру в сучасному масмедійному дискурсі. Одним із основних завдань є аналіз специфіки вибору мовних засобів чоловіками та жінками для висловлювання у подібних комунікативних ситуаціях. Наступне завдання – проаналізувати відмінність сприйняття та презентації гендерної проблематики представниками обох статей. Важливим також є аналіз специфіку вибору мовної поведінки чоловіками та жінками відповідно до наслідування «правил статі».

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування одержаних наукових результатів. В сучасній лінгвістиці існує три типи конструювання гендеру – нормативний (прагнення відповідати гендерним нормам та очікуванням соціуму), маніпулятивний (експлуатація стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові для досягнення певної комунікативної мети) та креативний (ситуативно – специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів чоловічності та жіночності). Під нестандартними розуміють такі мовні особливості, як стереотипно не співвідносні з гендером, проте набувають гендерного змісту в конкретному контексті, наприклад, використання представниками жіночої статі «комп'ютерної» лексики. Адже відповідно до гендерних стереотипів, вважається, що така лексика притаманна лише чоловікам.

Типологія конструювання гендеру досить умовна, тому що мовна реальність складніша за цю класифікацію в соціальній практиці: усі три типи гендеру можуть поєднуватися. З метою досягнення відповідності мовлення встановленим гендерним нормам, у мовній практиці існує маніпуляція мовними нормами, які несуть певні значення – як традиційно асоційовані з гендером, так і декодовані в рамках певної ситуації. Важливою рисою гендерного дискурсу є визнання того, що гендер – це те, що індивід робить/представляє, а не те, що він/вона мають.

Сучасна лінгвістика виходить з положення про те, що гендер – це причина того, що чоловіки та жінки по-різному використовують мову («я говорю таким чином, тому що я жінка/чоловік»). На сучасному етапі гендерних досліджень питання ставиться по-іншому: чоловіки та жінки використовують мову таким чином, і не інакше, для того, щоб бути адекватно сприйнятим(ою) представниками протилежної статі.

Відповідно змінюються запитання, які ставлять собі лінгвісти, зокрема: нині не ставиться питання: «Як говорять чоловіки та жінки?» проблема формулюється по-іншому: «Які види мовних ресурсів люди використовують або можуть використати, щоб представити себе як певний тип чоловіка чи жінки». Питання «Як говорять чоловіки про жінок?» формулюється також по-новому: «Які типи лінгвістичних практик виражають та підтримують певні гендерні ідеології та норми?».

Передвиборчі дискурсивні практики дають численні приклади мовних маніпуляцій з опорою на гендерні стереотипи, як складової дискурсивних стратегій агітації/дискредитації. У кандидатів-чоловіків апеляція до гендеру з метою апології, як правило, відтворює домінуючий стереотип чоловічності та чоловічої сили, причому принижується протилежна стать, їй висуваються високі вимоги: *«...жінка, яка хоче бути лідером, повинна не лише вміти боротися, вона має пройти певний вишкіл і самовідданістю*

працею довести вміння вирішувати проблеми громади» (Портрет жінки-лідера//Львівська газета. – 2006. – 22 листоп.).

У виступах жінок експлуатується гендерний стереотип чоловічої агресивності та жіночності; «чоловіча» політика позиціонується як груба і аморальна. Стратегія дискредитації в передвиборчому дискурсі демонструє гендерну асиметрію. Вказівка на стать може бути використана політичними противниками жінки-кандидата, як маркер невідповідності «чоловічій ролі» політичного лідера. Сьогодні все частіше трапляються заголовки у ЗМІ та фрази, що намагаються відтворити прагнення їхнього автора до гендерної рівності, наприклад, *«...в політичному чи громадському житті важливим має бути не те, хто ти – чоловік чи жінка, – а які знання маєш, що вмієш і як поведишся»* (Львівська газета. – 2006. – 22 листоп.), але, на жаль, ці тези не завжди знаходять практичне втілення у житті.

Однією з форм конструювання гендеру в ЗМІ є листи виборців – різновид передвиборчої агітації, мета якої – вплинути на виборців «голосом» самих виборців. В них за допомогою різноманітних лінгвістичних засобів відтворюються патріархальні стереотипи чоловіків, як сильних, вольових тощо, та жінок, як слабких, невпевнених, таких, що потребують допомоги. [3; p. 71-79.]

Мовне конструювання гендеру не обмежується звичним використанням лексеми «стать». В основі конструювання лежить співвіднесеність мовних форм з гендерними уявленнями (асоціаціями, стереотипами), які є частиною універсуму представників певної культури. Конструювання гендеру у всіх видах соціальної практики має свою специфіку, наприклад, у передвиборчому дискурсі гендер – необхідна складова іміджу-проекування, в рамках якого створення «чоловічності» або «жіночності» стає «товаром», який призначений для певного споживача. Роль мови при цьому не обмежується спілкуванням у вузькому значенні слова (прийом-передача інформації) або збереження та передача знань. Мова «будує» життя, одночасно будучи складовою частиною цього життя.

Гендер у мові виступає параметром змінної інтенсивності, тобто «плаваючим параметром, фактором, який проявляється з неоднаковою інтенсивністю, навіть до повного зникнення в ряді комунікативних ситуацій» [4; p.113-134].

Мовна репрезентація гендеру розглядається в сучасній лінгвістиці у двох основних напрямках: здійснення репрезентації гендеру в мові за рахунок «дзеркального» його (гендеру) відображення за допомогою лінгвістичних ресурсів чи останні самі конструюють гендер, другий напрям – існування таких феноменів, як «чоловіча мова» та «жіноча мова».

Мова не лише відображає гендерну диференціацію, яка існує у соціумі, але й конструює гендерні відмінності. З точки зору феміністок, лінгвістичний простір здійснює свій диктат по відношенню до представників обох статей, формуючи «стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче» [1; с. 17].

У зарубіжних дослідженнях превалюють два основні підходи до мовної репрезентації гендеру. Перший базується на теорії домінування (Фішман, 1983; Лакофф, 1973; Зіммерман, 1975, 1983), другий – на теорії відмінностей (Камерон, 1989; Котес, 1987, 1995; Джонс, 1980; Мілрой, 1980). З першим пов'язані ранні дослідження лінгвістів. Зокрема, американський дослідник Робін Лакофф дійшов висновку, що жінки говорять так званою «безвладною мовою», яка виражає відсутність авторитету. Такій мові властиві нерішуча інтонація, пом'якшені лайливі форми, твердження, сформульовані як питання. Такий формат мови названо «жіночий стиль». Критики таких досліджень зауважили, що такі висновки базуються лише на власній авторській інтуїції, а не на емпіричних даних. Подальші дослідження в рамках першого підходу проводилися на основі фактичних записів розмов чоловіків та жінок.

Результатом таких досліджень стала відома фраза, яка характеризує особливості мовленнєвої поведінки представників обох статей: «Чоловіки змагаються, жінки співпрацюють». В результаті аналізу стилю чоловічої та жіночої мови були виявлені інші глобальні опозиції, зокрема: чоловіча розмова має своєрідний «звітний» характер, а жіноча – це розмова «про дрібниці». Розмова чоловіків має ціль – отримання певного «статус-кво», тоді як жіноча розмова спрямована на досягнення згоди та інтимності.[10; р. 45-63].

Ранні дослідження сформували певний феміністсько-лінгвістичний канон, хоча їхні висновки викликали сумніви, зокрема американські дослідники О'Бар та Аткинс висунули гіпотезу, що «безвладна мова» не обов'язково є жіночою прерогативою, вона може використовуватися будь-яким комунікатором нижчого статусу, ніж його реципієнт.

Альтернативою є теорія відмінностей, яка стала критичною відповіддю на теорію домінування. Представники цієї теорії не порівнюють чоловічі мовленнєві норми з жіночими. Метою їхніх досліджень є вживання жінками у мові їхніх власних термінів.

Такі дослідження виділяють певні типи людей або соціальне оточення, в яких взаємодіють чоловіки та жінки. В рамках такого підходу лінгвісти пояснюють гендерні відмінності, виділяючи та розмежовуючи «жіночу» та «чоловічу» субкультури.

Дві теорії, беручи за основу різні критерії, не виключають одна одну. В обох низка схожих елементів, пов'язаних з концептуалізацією поняття «гендер». По-перше,

обидві теорії «характеризуються майже винятковою проблематизацією жінки». Це означає, що гендер використовує за синонім слово «жінки». Як, результат, мало відомо про маскуліність та чоловіків. По-друге, обидві теорії використовують поняття «гендер, який базується на бінарній опозиції» [11; р. 7].

Це означає, що основною гіпотезою багатьох досліджень стає твердження, згідно з яким чоловіки та жінки за своєю суттю різні, ці апріорні відмінності відображаються у використанні ними мовних засобів певним чином. При цьому, з поля зору випадає ще один факт: обидві статі використовують ті ж самі лінгвістичні ресурси. Таким чином, повинен бути певний ступінь схожості у мовленні чоловіків та жінок для того, щоб спілкування не викликало комунікативних проблем. Отже, імпліцитне припущення про те, що чоловіки та жінки є бінарною суперечністю, що мова виступає символічним відображенням цієї опозиції, є глибоко проблематичним з точки зору мови, з точки зору гендеру.

Нині більшість вчених вважають, що існує діалектичний зв'язок між мовою та соціумом (Сапір-Уорф, Халлідей, Леві-Строс, Верон, Лотман, Петров та ін.). У цьому зв'язку, без сумніву, експліковано гендерний аспект.

Для розуміння гендеру варто враховувати соціокультурний фон. Це зумовлено тим, що гендер є «емічною» характеристикою, тобто пов'язаний з проявами особливого в поведінці, зокрема уявлення про чоловічість та жіночість суттєво відрізняються в різних культурах, що призводить до варіативності норм мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок.

Отже, гендер можна кваліфікувати як глибоко варіативну контекстуальну змінну. Виходячи з цього, зрозуміло, чому «існує незначна кількість узагальнень, як можуть бути зроблені формальні, структурні аспекти мови однієї статі як протилежність мови іншої статі» [11; р. 8-25] Таке припущення можна зробити з того, що маскуліність та фемінність (чоловічість та жіночість) насправді не протилежні, а діалектично взаємопов'язані категорії, не зафіксовані, раз і назавжди дані, а це навпаки, соціальні процеси.

Мова – не просто дзеркало гендеру, вона допомагає конституювати його, не будучи незмінним станом буття людини. Гендер – це певний набір практик, дій, він виконується людьми в різних ситуаціях по-різному. Якщо провести лінгвістичну аналогію, то гендер – це не іменник, це дієслово.

З методологічної точки зору, важливо зауважити, що при вивченні лінгвістичних процесів конструювання гендерних ідентичностей мова не повинна визначатися у вузькому значенні, керуючись розмовними конструктами. Об'єктом дослідження повинен

бути писемний, візуальний текст, лінгвістичні ресурси в цілому, які аналогічно, як гендерні конструкти, не сталими, а змінні.

Гендерні значення, які асоціюються з певними лінгвістичними ресурсами, не виступають атрибутами мови. Це пояснюється тим, що по-перше, для чоловіків та для жінок можливими є одні і ті ж самі дії, проте, вони оцінюються по-різному, зокрема: боротьба за рівну оплату, за рівну працю. По-друге, гендерні значення мовних засобів форми вираження цих значень можуть змінюватися, наприклад, лайливі вислови та сленг, які традиційно вважалися чоловічим лінгвістичним простором. Вони не розглядаються як маскулінний спосіб мислення, тому що жінки використовують такі форми також, особливо нині.

Реалізація чоловіками та жінками гендерних ролей передбачає використання мовних засобів, які сприймаються ними як призначені для їх гендерної групи, наприклад, «дві статі носять одяг, який відповідає гендерним експектаціям». [11; р. 23]

Аналогічно чоловіки та жінки відбирають мовні засоби відповідно до «правила статі». Саме тому, незважаючи на тимчасовий контекст, манера мовлення або манера одягатися асоціюється з певною статтю. В цьому сенсі бінарна опозиція, яка асоціюється з маскулінністю та фемінністю, абсолютно реальна та доречна при обговоренні гендерної мовної поведінки.

Отже, чоловіки намагаються спілкуватися такою мовою, яку вони вважають типовою для чоловіків, а жінки намагаються говорити в такій манері, яку вони розглядають як типову для жінок, обидві статі уникатимуть тієї мовної поведінки, яка не типова для їхньої статі. Аналізуючи мовну репрезентацію гендеру, головним завданням є розуміння гендеру як безперервного процесу продукування соціумом відмінностей в чоловічих та жіночих ролях, ментальних та емоційних характеристиках у мовній поведінці зокрема.

Список використаної літератури:

1. Воронина О.А., Клименкова Т.А. Гендер и культура // Женщины и социальная политика (гендерный аспект): Сб. ст. / РАН, Институт социально-экономических проблем народонаселения; Отв. ред. З.А.Хоткина. - М., 1992.
2. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерные исследования. Ч. 1.: Учебное пособие. – Харьков: ХЦТИ; Санкт-Петербург: Алтея, 2001. – 509 с.

3. Гриценко Е.С. Гендерные аспекты национальной идентичности в российском предвыборном дискурсе // J. of Eurasian Research. Winter. 2003. Vol2. 1. P. 71-79.
4. Кирилина А. В. Современное состояние гендерных исследований в российской лингвистике // Beitrage des Gender-Blocks zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana 15.-21. August 2003, 2003, Munchen: Verlag Otto Sagner, S.113-134.
5. Марушевська О., Шаповал К. Образ жінки в українській пресі // Філософсько-антропологічні студії 2001. Спецвипуск. – К.: Стилос, 2001. – С.220-225.
6. Сидоренко Н. М., Остапенко Н. Ф. Українські аспекти гендерної рівності // Вісн. Київ. нац. ун-ту. Сер.: Журналістика. – 2003. – Вип. 12. – С. 26–28.
7. Скорнякова С. С. Гендерные стереотипы в средствах массовой коммуникации // Актуальные проблемы теории коммуникации». — СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. — С. 225—231.
8. Янчук Е.И. Гендер //Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. - Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. - С. 155-157.
9. Bucholtz M. Geek the girl: language, femininity and female nerds // Gender and Belief Systems: Proceedings of Berkeley Women and Language Conference / Warner N, Ahlers J., Bilmes L., Oliver M., Wertheim S. Chen M. Berkeley: Berkeley Women and Language Group. 1996. P. 119-131.
10. Cameron D. Performing Gender Identity: Young Men's Talk and the Construction of Heterosexual Masculinity // Language and Masculinity / Edited by Johnson S. and Meinhof U.H. - Blackwell Publishers, 1997. - P. 45-63.
11. Johnson S.Theorizing Language and Masculinity: A Feminist Perspective //Language and Masculinity / Edited by Johnson S. and Meinhof U.H. – Blackwell Publishers, 1997.